

การพัฒนาตัวบ่งชี้ความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาของผู้บริหาร
โรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*

DEVELOPMENT OF BUDDHISM-BASED MORAL QUOTIENT (MQ) INDICATORS FOR
SCHOOL ADMINISTRATORS UNDER SECONDARY EDUCATIONAL SERVICE AREA
OFFICES IN NORTHEAST THAILAND

อสิริลภัส เศรษฐบุปผา*, จักรกฤษณ์ โปตาพล, กรรณิกา ไวโสภา

Onsirilaphat Setthabuppha*, Chakgrit Podapol, Kunnika Waisopha

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬารามราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีล้านช้าง เลย ประเทศไทย

Faculty of Education, Mahamakut Buddhist University, Srilanchang Campus, Loei, Thailand

*Corresponding author E-mail: winnernews@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาองค์ประกอบและตัวบ่งชี้ความฉลาดทางจริยธรรม 2) ศึกษาความสอดคล้องของความฉลาดทางจริยธรรมกับหลักพุทธธรรม 3) ตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลกับข้อมูลเชิงประจักษ์ และ 4) เสนอแนวทางการพัฒนาความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาของผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการวิจัยแบบผสมวิธีแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ระยะที่ 1 ศึกษาองค์ประกอบและตัวบ่งชี้ ยืนยันองค์ประกอบโดยการสัมภาษณ์ ระยะที่ 2 ตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลกับข้อมูลเชิงประจักษ์ และระยะที่ 3 สัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อเสนอแนวทางการพัฒนา วิเคราะห์ข้อมูลด้วยโปรแกรมสำเร็จรูป และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า 1) ความฉลาดทางจริยธรรม มี 5 องค์ประกอบ 17 ตัวบ่งชี้ 2) ความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนามี 3 องค์ประกอบ 18 ตัวบ่งชี้ 3) ผลการตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลกับข้อมูลเชิงประจักษ์พบว่า โมเดลมีความสอดคล้องในระดับดีเยี่ยม โดยพิจารณาจาก Chi-Square (χ^2) (0.075), Relative Chi-Square (χ^2/df) (1.20), GFI (0.98), AGFI (0.95) และ RMSEA (0.018) ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนด นอกจากนี้ค่าน้ำหนักของ องค์ประกอบทั้ง 3 ตัวและตัวบ่งชี้ทั้ง 18 ตัวมีค่าสูงกว่า 0.7 และ .03 ตามลำดับ ซึ่งแสดงถึงความแข็งแกร่งของโมเดล และ 4) แนวทางการพัฒนาความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา พบว่า ด้านความซื่อสัตย์ ผู้บริหารควรยึดมั่นในความจริงและความโปร่งใส ปฏิบัติตนตามหลักเบญจศีลและสัมมาวาจา และเป็นแบบอย่างที่ดี ด้านความยุติธรรม ผู้บริหารควรลดอคติ มีความเป็นกลาง ประยุกต์ใช้หลักทศพิธราชธรรมและพรหมวิหารธรรม และด้านความรับผิดชอบ ผู้บริหารควรตระหนักรู้ในตนเอง ไม่ประมาท ยึดหลักอิทธิบาทและธรรมาธิปไตย

คำสำคัญ: องค์ประกอบ, ตัวบ่งชี้, ความฉลาดทางจริยธรรม, พระพุทธศาสนา, ผู้บริหารสถานศึกษา

Abstract

The objectives of this research were to 1) Study the components and indicators of moral quotient (MQ); 2) Examine the consistency between MQ and Buddhist principles; 3) Verify the model's consistency

* Received August 12, 2025; Revised September 16, 2025; Accepted September 21, 2025

with empirical data; and 4) propose guidelines for developing MQ based on Buddhist principles for school administrators under the Secondary Educational Service Area Office in the Northeastern Thailand. This was mixed-methods research conducted in three phases. In Phase 1, the components and indicators were studied, and the components were confirmed through interviews. In Phase 2, the model's consistency with empirical data was examined. In Phase 3, in-depth interviews were conducted to propose developmental guidelines. The quantitative data were analyzed using a statistical software package, and qualitative data were analyzed through content analysis. The research findings showed that: 1) The MQ consisted of five components and 17 indicators. 2) The Buddhist MQ comprised three components and 18 indicators. The results of the model's consistency verification with empirical data indicated that the model had an excellent fit, as assessed by the Chi-Square (χ^2) (0.075), Relative Chi-Square (χ^2/df) (1.20), GFI (0.98), AGFI (0.95), and RMSEA (0.018), which met the specified criteria. Furthermore, the factor loadings of the three components and the eighteen indicators were higher than 0.7 and 0.3, respectively, which demonstrated the model's strength. For the guidelines for developing Buddhist MQ, it was found that: for honesty: administrators should adhere to truth and transparency, follow the Five Precepts and Right Speech, and serve as good role models. For justice, administrators should reduce bias, maintain neutrality, and apply the Ten Virtues of a Ruler and the Four Sublime States of Mind. For responsibility, administrators should have self-awareness, be non-negligent, and adhere to the Four Bases of Accomplish and the principle of Righteous Sovereignty.

Keywords: Component, Indicator, Moral Quotient, Buddhism, School Administrator

บทนำ

ในปัจจุบัน สังคมไทยเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากกระแสโลกาภิวัตน์ ส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมใหม่ ๆ ที่ซับซ้อน เช่น วิกฤตด้านคุณธรรมและจริยธรรมที่นำไปสู่ปัญหาอาชญากรรมที่เพิ่มขึ้น (พระครูประโชติจันทร์, 2555) และวิกฤตดังกล่าวยังเกิดขึ้นในต่างประเทศด้วย (Hart, D. & Carlo, G., 2005) คนไทยส่วนใหญ่มักมีปัญหาด้านคุณธรรมจริยธรรม ไม่ตระหนักถึงการมีวินัย ความซื่อสัตย์สุจริต และการมีจิตสาธารณะ ยึดตนเองเป็นหลัก รักสนุกและความสบาย เชื่อข่าวลือ ขาดความอดทน ขาดวินัย วัตถุนิยม ยอมรับคนที่ฐานะ (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี, 2559) จากการสำรวจพบว่า ปัญหาเร่งด่วนที่ควรได้รับการแก้ไข 5 อันดับแรก ได้แก่ ปัญหาความไม่เคารพผู้ใหญ่ของคนรุ่นใหม่ พฤติกรรมวัตถุนิยม การขาดระเบียบวินัย การขาดจิตสำนึกสาธารณะ และปัญหาความไม่ซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นเร่งด่วนในการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมในทุก ระดับของสังคม (ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) และศูนย์สำรวจความคิดเห็น “นิด้าโพล” สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า), 2559) ขณะที่ มหาวิทยาลัยเรศวรและมหาวิทยาลัยพะเยาพบปัญหาด้านคุณธรรมที่เกิดขึ้นกับประชาชนในภาคเหนือตอนล่างในระดับที่ค่อนข้างมาก ได้แก่ การไม่รู้จักพอ การขาดความเคารพกฎระเบียบ การขาดความรับผิดชอบ และการเมินเฉยต่อความเดือดร้อนของผู้อื่น (ภาณุวัฒน์ รักดีวงศ์ และรักชิต สุทธิพงษ์, 2560)

จากสภาพปัญหาดังกล่าว การวิจัยนี้จึงมุ่งแก้ปัญหาในบริบทของผู้บริหารสถานศึกษาซึ่งเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในองค์กร แต่กลับต้องเผชิญกับสถานการณ์ทางสังคมที่ทำให้พฤติกรรมของบุคลากรเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัส COVID-19 ที่ส่งผลให้ผู้คนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเข้าสู่ยุค New Normal ซึ่งก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในบางครั้งผู้คนยอมสละจรรยาบรรณวิชาชีพเพื่อแสวงหาผลประโยชน์

ส่วนตน โดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของผู้อื่น (อารีย์ เชื้อเมืองพาน, 2551) ในบริบทของสถานศึกษาครูถือเป็นบุคลากรสำคัญที่ขับเคลื่อนระบบการศึกษา แต่การขาดภาวะผู้นำที่ดีของผู้บริหารอาจส่งผลกระทบต่อขวัญและกำลังใจในการทำงานของครูได้ (พูนทรัพย์ พวงนาคพันธุ์, 2548) ผู้บริหารที่ดีจึงต้องมีความฉลาดทางจริยธรรม (Moral Quotient: MQ) เพื่อเป็นแบบอย่างและบริหารงานอย่างมีประสิทธิภาพ (นนวัน นวมนิม, 2551) การขาดคุณสมบัติด้านนี้ของผู้บริหารอาจทำให้การตัดสินใจเป็นไปอย่างไม่มีเหตุผล ขาดความเข้าใจในปัญหาของบุคลากร และไม่สามารถสร้างแรงจูงใจในการทำงานได้ ซึ่งท้ายที่สุดจะส่งผลเสียต่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาโดยรวม ดังนั้น ผู้บริหารจึงต้องมีคุณสมบัติที่หลากหลาย ทั้งความเป็นผู้นำ การสร้างขวัญและกำลังใจแก่บุคลากร (ทองทิพา วิริยะพันธุ์, 2550) และการสร้างความผูกพันในองค์กร (วิลาวรรณ รพีพิศาล, 2549) โดยเฉพาะอย่างยิ่งความฉลาดทางจริยธรรม ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้ที่มีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม สามารถนำไปใช้เพื่อลดการกระทำที่ละเมิดผู้อื่น ซึ่งส่งผลทางบวกและเพิ่มระดับการเป็นพลเมืองที่ดี (Tanner, C. & Christen, M., 2014) ยังเป็นองค์ประกอบหลักในการพัฒนาคนดี คนเก่ง ที่สามารถใช้ชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข (Siphai, S., 2015) ซึ่งสอดคล้องกับการทบทวนวรรณกรรมที่ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนาคุณสมบัติเหล่านี้ของผู้บริหาร

นอกจากความฉลาดทางจริยธรรมแล้ว ผู้บริหารสถานศึกษายังควรน้อมนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการ เนื่องจากหลักธรรมทางพุทธศาสนา เช่น พรหมวิหาร 4 และทศพิธราชธรรม เป็นรากฐานสำคัญที่ช่วยพัฒนาความฉลาดทางจริยธรรมได้อย่างครอบคลุม โดยผู้บริหารสามารถเป็นต้นแบบที่ดีให้กับบุคลากรและนักเรียน ผ่านการแสดงออกถึงความเมตตา ความซื่อสัตย์สุจริต และการมีจิตอาสา ซึ่งจะช่วยสร้างความผูกพันและแรงบันดาลใจให้บุคลากรทำงานอย่างเต็มศักยภาพ ทำให้เกิดผลดีต่อทั้งตัวครู นักเรียน และสถานศึกษาโดยรวม (สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์, 2544) และถึงแม้จะมีงานวิจัยจำนวนมากที่ศึกษาคุณสมบัติของผู้บริหาร แต่ยังไม่มีการศึกษาที่เฉพาะเจาะจงเกี่ยวกับการพัฒนา "ตัวบ่งชี้ความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา" ของผู้บริหารโรงเรียน ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งในการเป็นผู้นำและเป็นแบบอย่างที่ดี ดังนั้น การวิจัยนี้จึงมุ่งเติมเต็มช่องว่างทางความรู้นี้ โดยการนำแนวคิดทางพุทธศาสนาซึ่งเน้นการบริหารจัดการอารมณ์และจิตใจมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาผู้บริหาร เพื่อให้บุคลากรสามารถสัมผัสได้ถึงคุณสมบัติเหล่านี้อย่างเป็นรูปธรรมและนำไปสู่การพัฒนาองค์กรอย่างยั่งยืน

จากสภาพปัญหาและความสำคัญข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาตัวบ่งชี้ความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาของผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการวิจัยนี้จะเป็นข้อมูลสำคัญสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษาโดยใช้ ความฉลาดทางจริยธรรม เป็นฐานในการพัฒนาจิตใจ และนำไปสู่การสร้างภาพประทับใจและความรู้สึกที่ดีต่อการบริหารงานของผู้บริหารสถานศึกษา ซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้บุคลากรเกิดความผูกพันและทุ่มเทให้กับการทำงานอย่างเต็มที่

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาองค์ประกอบและตัวบ่งชี้ของความฉลาดทางจริยธรรม
2. เพื่อศึกษาความสอดคล้องขององค์ประกอบความฉลาดทางจริยธรรมกับหลักพุทธธรรม
3. เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องกลมกลืนของโมเดลกับข้อมูลเชิงประจักษ์
4. เพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาของผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงบรรยาย (Explanatory Research) แบ่งขั้นตอนการดำเนินการออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ศึกษาองค์ประกอบและตัวบ่งชี้ความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา

แหล่งข้อมูล

ในการศึกษาองค์ประกอบและตัวบ่งชี้ความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา มีขั้นตอนการศึกษา ดังนี้ 1) สังเคราะห์องค์ประกอบและตัวบ่งชี้ของความฉลาดทางจริยธรรมจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้องค์ประกอบ 5 องค์ประกอบ และ 17 ตัวบ่งชี้ 2) ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับองค์ประกอบ และตัวบ่งชี้ของความฉลาดทางจริยธรรม ได้หลักธรรมที่สอดคล้อง จำนวน 8 หลักธรรม คือ 1) พรหมวิหารธรรม 2) ขรवासธรรม 3) สังคหัตถธรรม 4) อิทธิบาทธรรม 5) อคติธรรม 6) ทิสธรรม 7) สุจริต และ 8) ราชธรรม และ มงคลธรรมที่สอดคล้อง จำนวน 30 หัวข้อธรรม คือ 1) สัจจะ 2) ทมะ 3) ขันติ 4) สมานัตตตา 5) อาชวะ 6) อวิโรธนะ 7) มัททวะ 8) กายสุจริต 9) วจิตสุจริต 10) ฉันทาคติ 11) โทสาคติ 12) โมหาคติ 13) ภยาคติ 14) ฉันทะ 15) วิริยะ 16) ฉันทะ 17) วิริยะ 18) จิตตะ 19) วิมังสา 20) ทิสธรรม 21) เมตตา 22) กรุณา 23) มุทิตา 24) อุเบกขา 25) ธัมมัญญุตตา 26) อัถกัญญุตตา 27) ปุคคัลญุตตา 28) วจนกขโม 29) ปิยวาจา และ 30) อัถกัจจิริยา และ 3) ยืนยัน องค์ประกอบและตัวบ่งชี้ของความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา โดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 9 รูป คัดเลือกโดยใช้เกณฑ์ คือ เป็นพระนักวิชาการที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโทขึ้นไปจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในสาขาวิชาพุทธศาสนา รัฐศาสตร์ และการบริหาร การศึกษา และหรือเป็นพระสงฆ์ระดับเจ้าคณะอำเภอขึ้นไป และสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาธรรม 4 ประโยคขึ้นไป ได้องค์ประกอบ 3 องค์ประกอบ และ 18 ตัวบ่งชี้

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือวิจัยที่ใช้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก

ระยะที่ 2 ตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลที่พัฒนาขึ้นจากทฤษฎีและผลงานวิจัยกับข้อมูลเชิงประจักษ์

แหล่งข้อมูล

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ครูและบุคลากรทางการศึกษาในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษามัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 15 แห่ง ใน 15 จังหวัด จำนวน 43,939 คน แบ่งเป็นครู 36,862 คน และบุคลากรทางการศึกษา 7,077 คน จากโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา จำนวน 933 แห่ง แบ่งเป็นโรงเรียนขนาดใหญ่ 76 แห่ง ขนาดใหญ่ 78 แห่ง ขนาดกลาง 234 แห่ง และขนาดเล็ก 545 แห่ง กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง (Sample Size) โดยใช้กฎอัตราส่วนระหว่างหน่วยตัวอย่างต่อจำนวนพารามิเตอร์ 20:1 (Lindeman, R. H. et al., 1980) โมเดล ในการวิจัยนี้เป็นโมเดลการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน (Confirmatory Factor Analysis Model: CFA Model) ซึ่งจำนวนพารามิเตอร์ที่นับได้จากการรวมตัวแปรแฝง จำนวน 6 ตัวแปร ตัวแปรสังเกตได้ จำนวน 16 ตัวแปร และ เส้นอิทธิพล จำนวน 21 เส้น รวมทั้งหมด 43 พารามิเตอร์ ทำให้ได้กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย จำนวน 860 คน และจากประชากร จำนวน 43,939 คน ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสุ่มแบบตามสัดส่วน (Proportional Random Sampling) ของจำนวนประชากรที่เป็นครูและบุคลากรทางการศึกษาในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษามัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยวิธีการสุ่มอย่างง่ายแบบไม่ใส่คืน (Simple Random Sampling Without Replacement) และได้กลุ่มตัวอย่างตามจำนวนที่กำหนดไว้ จำนวนรวม 860 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้มีลักษณะเป็นแบบสอบถาม แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนที่ 1 แบบสอบถามสถานภาพ ของผู้ตอบแบบสอบถาม มีลักษณะเป็นแบบตรวจสอบรายการ (Check List) ได้แก่ สถานภาพ เพศ อายุ ขนาด โรงเรียน วุฒิการศึกษา และประสบการณ์ในการทำงาน ใช้สำหรับเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพทั่วไปของผู้ตอบ แบบสอบถาม และตอนที่ 2 แบบสอบถามความเห็นต่อการแสดงออกในตัวบ่งชี้ความฉลาดทางจริยธรรมตามแนว พระพุทธศาสนาของผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

มีลักษณะเป็นแบบประเมินค่า (Rating Scale) 5 ระดับ คือ มากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย และน้อยที่สุด จำแนกเนื้อหาตามองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบย่อย จำนวนตัวบ่งชี้ โดยมีข้อคำถาม จำนวน 106 ข้อ

การสร้างแบบสอบถาม

ขั้นตอนการสร้างแบบสอบถาม ได้แก่ 1) ร่างแบบสอบถามจากตัวบ่งชี้ 18 ตัวบ่งชี้ของความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา 2) นำร่างแบบสอบถามไปให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความเที่ยงตรงของเครื่องมือวิจัย (Validity) เพื่อหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Item-Objective Congruence) โดยกำหนดเกณฑ์ค่า IOC ที่ระดับเท่ากับหรือมากกว่า 0.50 จึงจะถือว่าข้อคำถามนั้นมีความสอดคล้องกับตัวบ่งชี้และนิยามเชิงปฏิบัติการ ซึ่งผลจากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า ข้อคำถามทุกข้อมีค่า IOC สูงกว่า 1.00 ถือว่า ใช้ได้ สามารถนำไปเก็บข้อมูลได้ และ 3) นำข้อคำถามไปหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) โดยนำไปทดลองกับประชากรที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง (Try-out) จำนวน 30 คน แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์หาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของความเชื่อมั่น (Alpha Coefficient of Reliability) ตามวิธีของครอนบาค (Cronbach, L. J., 1984) โดยกำหนดเกณฑ์เท่ากับหรือสูงกว่า 0.70 โดยพบว่า แบบสอบถามทั้งชุดมีค่าสัมประสิทธิ์ (Alpha Correlation) เท่ากับ 0.983 ซึ่งถือว่าแบบสอบถามชุดนี้มีความน่าเชื่อถือ

ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

การเลือกผู้เชี่ยวชาญใช้เกณฑ์ คือ 1) เป็นนักวิชาการด้านการบริหารการศึกษา 2) เป็นนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา และ 3) เป็นผู้บริหารสถานศึกษาระดับมัธยมศึกษา จำนวน 7 คน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล มีขั้นตอน ดังนี้ 1) ผู้วิจัยส่งแบบสอบถามถึงกลุ่มตัวอย่างทางไปรษณีย์ โดยให้กลุ่มตัวอย่างตอบแบบสอบถามผ่าน Google Forms จนกระทั่งได้รับแบบสอบถามกลับคืนจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 860 ฉบับ และ 2) นำแบบสอบถามที่ได้รับกลับคืนมาตรวจสอบความถูกต้องและความสมบูรณ์ของแบบสอบถามที่ได้รับคืน นำจำนวนแบบสอบถามที่ได้รับคืนมาและมีความสมบูรณ์ มาพิจารณาค่าการทดสอบความเพียงพอของตัวอย่างของไกเซอร์ - ไมเยอร์ - ออคินหรือค่า KMO (Kaiser-Meyer-Mikin (KMO) Test for Sampling Adequate) ของแต่ละโมเดลการวัดขององค์ประกอบหลัก หากพบว่า มีค่าอยู่ระหว่าง .911 - .943 แสดงว่า จำนวนแบบสอบถามหรือจำนวนกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลความเพียงพอ ซึ่งจะได้ตรวจให้คะแนนตามเกณฑ์ที่กำหนดเพื่อทำการวิเคราะห์ทางสถิติต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติ

ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ 1) วิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ สถานภาพ เพศ อายุ ขนาดโรงเรียน วุฒิการศึกษา และประสบการณ์ในการทำงาน มีค่าสถิติที่ใช้ คือ ค่าความถี่และค่าร้อยละ 2) วิเคราะห์หาค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Item-objective Congruence: IOC) เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องของข้อคำถามกับตัวบ่งชี้และนิยามเชิงปฏิบัติ การเป็นการตรวจสอบความตรงเชิงโครงสร้าง (Construct Validity) และ 3) วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตรวจสอบความเหมาะสมของตัวบ่งชี้ในแต่ละองค์ประกอบย่อยเพื่อคัดสรรไว้ในโมเดล มีค่าสถิติที่ใช้ คือ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าสัมประสิทธิ์การกระจาย โดยมีเกณฑ์การแปลความที่พิจารณาจากค่าเฉลี่ยเท่ากับหรือมากกว่า 3.00 และค่าสัมประสิทธิ์การกระจายเท่ากับหรือต่ำกว่า 20% (สุทธิธัชคนกาญจน์, 2547)

เกณฑ์ที่ใช้ในการทดสอบความสอดคล้องของโมเดลกับข้อมูลเชิงประจักษ์

1. กลุ่มดัชนีความสอดคล้องสมบูรณ์ (Absolute Fit Indices) มีค่าสถิติที่ใช้เป็นค่าดัชนีในการตรวจสอบความสอดคล้อง ได้แก่ 1) ไค - สแควร์ (Chi-Square) 2) ดัชนีวัดระดับความกลมกลืน (Goodness-of-Fit Index: GFI) 3) ค่าความคลาดเคลื่อนในการประมาณค่าพารามิเตอร์ (Root Mean Square Error of Approximation: RMSEA)

และ 4) ดัชนีที่ใช้เปรียบเทียบความสอดคล้อง (Normed Chi-Square หรือ Relative Chi-Square: CMIN/DF)

2. กลุ่มดัชนีความสอดคล้องที่เพิ่มขึ้น (Incremental Fit Indices) ได้แก่ 1) ดัชนีความสอดคล้องเชิงพหุสถาน (Normed Fit Index: NFI) 2) ดัชนีความสอดคล้องของ Tucker and Lewis (Tucker Lewis Index: TLI) และ 3) ดัชนีที่ไม่เกี่ยวกับศูนย์กลางสัมพัทธ์ (Relative Non-Centrality Index: RNI)

3. กลุ่มดัชนีความสอดคล้องเชิงประหยัด (Parsimony Fit Indices) ได้แก่ 1) ดัชนีวัดความกลมกลืนที่ปรับแล้ว (Adjusted Goodness-of-Fit Index: AGFI) และ 2) ดัชนีความประหยัดของระดับความสอดคล้อง (Parsimony Normed Fit Index: PNFI)

การตรวจสอบค่าน้ำหนักองค์ประกอบ

นำผลการวิเคราะห์ตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลมาคัดเลือกตัวบ่งชี้ที่แสดงว่ามีค่าน้ำหนักองค์ประกอบ (Factor Loading) ตามเกณฑ์ ดังนี้ 1) เท่ากับหรือมากกว่า 0.7 สำหรับองค์ประกอบ (Farrell, A. M. & Rudd, J. M., 2009) และ 2) เท่ากับหรือมากกว่า 0.30 สำหรับตัวบ่งชี้ (Tacq, J., 1997)

ระยะที่ 3 เสนอแนะแนวทางการพัฒนาความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาของผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

แหล่งข้อมูล

ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนาและด้านการบริหารการศึกษา จำนวน 12 รูป/คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาของผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาตัวบ่งชี้ความฉลาดทาง จริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาของผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ มีผลการวิจัย ดังนี้

1. องค์ประกอบของความฉลาดทางจริยธรรม (Moral Quotient: MQ) พบว่า ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ คือ 1.1) ความซื่อสัตย์ (Honesty) 1.2) ความยุติธรรม (Justice) 1.3) ความรับผิดชอบ (Accountability) 1.4) สัมมาคารวะ (Respect) และ 1.5) ความเมตตากรุณา (Kindness & Compassion) ส่วนตัวบ่งชี้ของแต่ละองค์ประกอบที่ได้จากการสังเคราะห์ ได้แก่ องค์ประกอบความซื่อสัตย์ มี 3 ตัวบ่งชี้ คือ 1) การประพฤติอย่างตรงไปตรงมา 2) ความจริงใจ ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม และ 3) การกระทำที่ปราศจากความลำเอียง องค์ประกอบความรับผิดชอบ มี 3 องค์ประกอบ คือ 1) ความมุ่งมั่นตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ให้ประสบความสำเร็จ 2) การยอมรับความผิดพลาดที่เกิดขึ้น และ 3) การไม่หลีกเลี่ยงงานที่ได้รับมอบหมาย องค์ประกอบความเมตตากรุณา มี 4 องค์ประกอบ คือ 1) ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น 2) ความเต็มใจช่วยเหลือผู้อื่น 3) ความยินดีในความสำเร็จของผู้อื่น และ 4) การใช้กริยาวาจาที่สุภาพกับผู้อื่น องค์ประกอบความยุติธรรม มี 4 ตัวบ่งชี้ คือ 1) การปฏิบัติอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน 2) การไม่ลำเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง 3) การตัดสินใจโดยใช้เหตุผล และ 4) การเคารพความคิดเห็นของผู้อื่น และองค์ประกอบสัมมาคารวะ มี 4 ตัวบ่งชี้ คือ 1) ความสุภาพอ่อนน้อมถ่อมตน 2) การให้เกียรติผู้อื่น 3) การเคารพสิทธิของผู้อื่น และ 4) การมีสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น

2. ผลการศึกษาความสอดคล้องขององค์ประกอบของความฉลาดทางจริยธรรมกับหลักพุทธธรรม พบว่า มีหลักธรรมที่สอดคล้องกับองค์ประกอบและตัวบ่งชี้ของความฉลาดทางจริยธรรม จำนวน 8 หลักธรรม คือ 1) ทศพิธราช ธรรม 2) อคติ 3) อิทธิบาท 4) พรหมวิหาร 5) ขรवासธรรม 6) สังคหวัตถุ 7) ทิศา 6 และ 8) สปัจริยธรรม ส่วนหัวข้อธรรมที่สอดคล้องกับตัวบ่งชี้ของแต่ละองค์ประกอบของความฉลาดทางจริยธรรม จำนวน 30 หัวข้อ

ธรรม คือ 1) สัจจะ 2) ทมะ 3) ขันติ 4) สมานัตตตา 5) อาชวะ 6) อวิโรธนะ 7) มัททวะ 8) กายสุจริต 9) วจิตสุจริต 10) ฉันทาคติ 11) โทสาคติ 12) โมหาคติ 13) ภยาคติ 14) ฉันทะ 15) วิริยะ 16) ฉันทะ 17) วิริยะ 18) จิตตะ 19) วิมังสา 20) ทิสธรรม 21) เมตตา 22) กรุณา 23) มุทิตา 24) อุเบกขา 25) ธัมมัญญูตา 26) อัตถัญญูตา 27) ปุคคลัญญูตา 28) วจันกขโม 29) ปิยวาจา และ 30) อัตถจริยา ส่วนองค์ประกอบของความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ มี 3 องค์ประกอบ คือ 1) ความซื่อสัตย์ (Honesty) 2) ความยุติธรรม (Justice) และ 3) ความรับผิดชอบ (Accountability) โดยองค์ประกอบความซื่อสัตย์ ประกอบด้วย 6 ตัวบ่งชี้ คือ 1) สัจจะ (Truth) 2) อาชวะ (Integrity) 3) เบญจศีล (Five Precepts) 4) สัมมาวาจา (Right Speech) 5) สมานัตตตา (Equality) และ 6) คารวตา (Respect) องค์ประกอบความยุติธรรม (Justice) ประกอบด้วย 8 ตัวบ่งชี้ คือ 1) อคติ (Four Biases) 2) ทศพิทธาธรรม (Ten Virtues of a Ruler) 3) พรหมวิหารธรรม (Four Holy Abidings) 4) สังคหวัตถุ (Four Bases of Sympathy) 5) สัปบุริสธรรม (Seven Qualities of a Good Man) 6) อริยวัฑฒิ (Noble Growth) 7) ขรवासธรรมและกัลยาณมิตรธรรม (Householding Virtues & Good Friend Qualities) และ 8) โลกपालธรรม (World-protection Virtues) และองค์ประกอบความรับผิดชอบ (Accountability) ประกอบด้วย 4 ตัวบ่งชี้ คือ 1) อัตตานัญญูตา (Self-Awareness) 2) อิทธิบาท (Accomplishment) 3) อปมัตตา (Heedlessness) และ 4) ธรรมาธิปไตย (Supremacy of Righteousness)

3. ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันอันดับสอง พบว่า โมเดลมีความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยพิจารณาจากค่าไค - สแควร์ (Chi-Square: χ^2) เท่ากับ 0.075 ไม่มีนัยสำคัญ ค่า χ^2/df เท่ากับ 1.20 ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ คือ ต่ำกว่า 2 ดัชนีวัดระดับความกลมกลืน (GFI) เท่ากับ 0.98 ค่าดัชนีวัดระดับความกลมกลืนที่ปรับแก้แล้ว (AGF) เท่ากับ 0.95 และค่าความคลาดเคลื่อนในการประมาณค่าพารามิเตอร์ (RMSEA) เท่ากับ 0.018 ซึ่งเป็นไปตามหลักพิจารณาความสอดคล้อง และเป็นไปตามสมมติฐานการวิจัยที่กำหนดไว้ ในการตรวจสอบคุณภาพของโครงสร้างภายในโมเดลการวัด ค่าน้ำหนักองค์ประกอบ (Factor Loading) ของ 3 องค์ประกอบของความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนามีค่าเป็นบวก และมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ทุกค่า ดังนี้ 1) ความซื่อสัตย์ (Honesty) มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบเท่ากับ .98 2) ความยุติธรรม (Justice) มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบเท่ากับ .99 และ 3) ความรับผิดชอบ (Accountability) มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบเท่ากับ .78 ส่วนตัวบ่งชี้ทั้ง 18 ตัวมีน้ำหนักองค์ประกอบเป็นบวก มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 ทุกค่า และมีค่าเท่ากับหรือมากกว่า .30 ทุกค่า

4. แนวทางการพัฒนาความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาของผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สามารถดำเนินการได้ ดังนี้ 1) การพัฒนาด้านความซื่อสัตย์ (Honesty) โดยฝึกพูดความจริง ไม่บิดเบือนข้อมูลในทุกสถานการณ์ จัดกิจกรรมส่งเสริมความโปร่งใสในการบริหารงานที่สามารถตรวจสอบได้ในทุกกระบวนการทำงาน ดำเนินชีวิตตามหลักศีล 5 หลีกเลี้ยงการพูดส่อเสียด ใส่ร้าย หรือพูดคำหยาบ ปฏิบัติต่อทุกคนอย่างเท่าเทียม ไม่เลือกปฏิบัติ ส่งเสริมวัฒนธรรมการแสดงความเคารพซึ่งกันและกัน 2) การพัฒนาด้านความยุติธรรม (Justice) โดยสร้างกลไกตรวจสอบการตัดสินใจเพื่อป้องกันอคติ ประยุกต์ใช้หลักทศพิทธาธรรมในการบริหาร พัฒนาความอดทนอดกลั้น (ขันติ) และความไม่โกรธ (อวิโรธนะ) มีเมตตาริจิตต่อทุกคน ให้ความช่วยเหลือผู้ประสบปัญหา ในการพิจารณาคุณและโทษต้องมีความเป็นกลาง จัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม ฝึกพูดให้กำลังใจ นำบำเพ็ญประโยชน์ เป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย รู้จักตนเอง เข้าใจผู้อื่น เชื่อในเหตุและผล มีความอดทนอดกลั้น ส่งเสริมระบบบรรณาภิบาลในโรงเรียน 3) การพัฒนาด้านความรับผิดชอบ (Accountability) โดยยอมรับขีดความสามารถและข้อจำกัดของตนเอง ยอมรับผลการกระทำของตนทั้งด้านบวกและด้านลบ มุ่งมั่นตั้งใจและเอาใจใส่ในงานของตน มีความละเอียดรอบคอบ ไม่ประมาทในการปฏิบัติหน้าที่ พัฒนาระบบการตรวจสอบและประเมินผลการทำงาน ตัดสินใจโดยยึดหลักความถูกต้องมากกว่า

ความนิยมชมชอบ 4) การสร้างบรรยากาศและวัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อการพัฒนาจริยธรรม เช่น ติดตั้งป้ายคำสอนหรือพุทธภาษิตที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม หรือจัดกิจกรรมทางพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ บุคลากรหลักพุทธธรรมในระบบการบริหาร ร่วมมือกับสถาบันทางพุทธศาสนาในการพัฒนาบุคลากร และ 5) การประเมินและติดตามผลการพัฒนาความฉลาดทางจริยธรรม โดยการสร้างแบบประเมินตนเองด้านความฉลาดทางจริยธรรม พัฒนาเกณฑ์การประเมินที่สอดคล้องกับตัวบ่งชี้ และจัดทำระบบติดตามพัฒนาการด้านจริยธรรมอย่างต่อเนื่อง จัดทำแผนพัฒนารายบุคคลตามผลการประเมิน ยกย่องและเชิดชูผู้บริหารที่มีความฉลาดทางจริยธรรมสูง และสร้างระบบให้รางวัลที่ส่งเสริมการพัฒนาตนเอง

อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาตัวบ่งชี้ความฉลาดทาง จริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาของผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ อภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

1. ผลการศึกษาองค์ประกอบของความฉลาดทางจริยธรรม (Moral Quotient: MQ) ที่พบว่า ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบนั้น สะท้อนให้เห็นถึงคุณลักษณะสำคัญที่หล่อหลอมความเป็นมนุษย์ที่มีจริยธรรมในสังคม ประการแรก ความซื่อสัตย์ (Honesty) เป็นรากฐานของจริยธรรมทุกระบบ สอดคล้องกับแนวคิดของ Kohlberg, L. ที่เสนอว่าบุคคลที่พัฒนาถึงระดับจริยธรรมขั้นสูงจะยึดมั่นในหลักการแห่งความจริงและความซื่อสัตย์ การไม่หลอกลวงตนเองและผู้อื่นจะนำไปสู่ความไว้วางใจในสังคม (Kohlberg, L., 1984) ประการที่สอง ความยุติธรรม (Justice) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในทฤษฎีจริยธรรมของ Rawls, J. ที่เสนอว่าสังคมที่ดีต้องมีหลักการแห่งความยุติธรรมเป็นพื้นฐาน บุคคลที่มี MQ สูงจะสามารถแยกแยะความถูกผิดและตัดสินใจบนพื้นฐานของความเท่าเทียม (Rawls, J., 1999) ประการที่สาม ความรับผิดชอบ (Accountability) สะท้อนถึงความพร้อมในการยอมรับผลแห่งการกระทำของตน ดังที่ Gilligan, C. ได้เน้นย้ำว่าจริยธรรมไม่ใช่เพียงการรู้ว่าจะไร้ถูกผิด แต่รวมถึงการกระทำและรับผิดชอบต่อผลที่เกิดขึ้น (Gilligan, C., 1982) ประการที่สี่ สัมมาคารวะ (Respect) เป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับปรัชญาของ Kant, I. ที่เสนอว่าการปฏิบัติต่อบุคคลอื่นด้วยความเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นหลักจริยธรรมที่เป็นสากล ความเคารพครอบคลุมทั้งการเคารพตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม (Kant, I., 1996) และประการสุดท้าย ความเมตตา กรุณา (Kindness & Compassion) สอดคล้องกับแนวคิดของนักจริยศาสตร์อย่าง Noddings, N. ที่เสนอว่าจริยธรรมแห่งการดูแล (Ethics of Care) มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าจริยธรรมแห่งความยุติธรรม การมีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นและพร้อมช่วยเหลือเป็นคุณสมบัติสำคัญของผู้มี MQ สูง (Noddings, N., 2003) องค์ประกอบทั้ง 5 ประการนี้สะท้อนให้เห็นว่าความฉลาดทางจริยธรรมไม่ได้เป็นเพียงความรู้ความเข้าใจเชิงทฤษฎี แต่เป็นความสามารถในการบูรณาการคุณลักษณะทางจริยธรรมหลายด้านเข้าด้วยกัน ซึ่งสามารถพัฒนาได้ผ่านการเรียนรู้และประสบการณ์ในชีวิต (Borba, M., 2001)

2. การวิเคราะห์ความสอดคล้องระหว่างหลักพุทธธรรมกับความฉลาดทางจริยธรรม พบว่า หลักธรรมทั้ง 8 หมวด สอดคล้องกับองค์ประกอบและตัวบ่งชี้ของความฉลาดทางจริยธรรม สะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่ครอบคลุมและรองรับแนวคิดเรื่องความฉลาดทางจริยธรรมอย่างครบถ้วน ทศพิธราชธรรมและสัปปุริสธรรมเป็นหลักธรรมที่เน้นคุณลักษณะของผู้นำที่ดี สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ที่เสนอว่าทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรมสำคัญในการบริหารปกครองในสังคมไทยมาแต่โบราณ (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2556) ขณะที่หลักอคติ 4 สะท้อนถึงความยุติธรรมที่ปราศจากอคติ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่อธิบายว่าการปราศจากอคติทั้ง 4 เป็นพื้นฐานของการตัดสินใจที่เที่ยงธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2559)

สำหรับความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาที่ได้จากการวิจัยนี้ มี 3 องค์ประกอบ คือ 1) ความซื่อสัตย์ 2) ความยุติธรรม และ 3) ความรับผิดชอบนั้น โดยผู้ทรงคุณวุฒิได้พิจารณากลับกรององค์ประกอบที่มีความสำคัญและเป็นแก่นของความฉลาดทางจริยธรรมในบริบทของพระพุทธศาสนา โดยตัดความเมตตากรุณา และสัมมาคารวะออก เนื่องจากผู้ทรงคุณวุฒิเห็นว่าทั้งสองส่วนนี้แทรกอยู่ในองค์ประกอบหลักทั้งสามแล้ว สอดคล้องกับงานของ สุจิตรา บุญยรัตพันธุ์ ที่เสนอว่าความซื่อสัตย์และความยุติธรรมเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่สำคัญที่สุดในการบริหารองค์กร (สุจิตรา บุญยรัตพันธุ์, 2557)

การที่องค์ประกอบความซื่อสัตย์มีตัวบ่งชี้ 6 ตัว โดยเฉพาะสังฆะและอาชวชนั้น สะท้อนให้เห็นว่าความซื่อสัตย์ในมุมมองพุทธศาสนามีมิติที่ลึกซึ้งกว่าความซื่อสัตย์ในความหมายทั่วไป ครอบคลุมทั้งการพูดความจริง (สังฆะ) การประพฤติตรง (อาชวชนะ) และการปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างเสมอต้นเสมอปลาย (สมานัตตตา) สอดคล้องกับแนวคิดของ เสถียรพงษ์ วรรณปก ที่อธิบายว่า สังฆะในพระพุทธศาสนาหมายถึงการรักษาสังฆะทั้งต่อตนเองและผู้อื่น (เสถียรพงษ์ วรรณปก, 2553)

องค์ประกอบความยุติธรรมที่มีตัวบ่งชี้มากถึง 8 ตัว สะท้อนให้เห็นถึงความซับซ้อนและความสำคัญของความยุติธรรมในบริบทของผู้บริหารสถานศึกษา การเชื่อมโยงกับหลักอคติ ทศพิธราชธรรม และพรหมวิหารธรรม แสดงให้เห็นว่าความยุติธรรมตามแนวพุทธมีทั้งมิติของการไม่เอนเอียง (อคติ) และการมีคุณธรรมของผู้ปกครองที่ดี (ทศพิธราชธรรม) รวมถึงการมีท่าทีที่เหมาะสมต่อผู้อื่น (พรหมวิหารธรรม) ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหา วุฒิชัย วชิรเมธี ที่เสนอว่าความยุติธรรมในพระพุทธศาสนามีความเชื่อมโยงกับหลักธรรมหลายประการโดยเฉพาะการละอคติ 4 (พระมหา วุฒิชัย วชิรเมธี, 2553)

องค์ประกอบความรับผิดชอบต่อที่มีตัวบ่งชี้ 4 ตัว โดยเฉพาะอิทธิบาท 4 นั้น แสดงให้เห็นว่าความรับผิดชอบต่อตามแนวพุทธไม่ใช่เพียงการรับผิดชอบในหน้าที่ แต่รวมถึงการมีคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ (อิทธิบาท) และการรู้จักตนเอง (อัตตานุญญา) โดย พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายว่า อิทธิบาทเป็นหลักธรรมที่ทำให้การทำงานประสบความสำเร็จ ซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับความรับผิดชอบต่อ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2546)

การพัฒนาตัวบ่งชี้ความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาเป็นการบูรณาการที่มีคุณค่าระหว่างแนวคิดความฉลาดทางจริยธรรมสมัยใหม่กับหลักพุทธธรรม ทำให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทของสังคมไทยได้อย่างสอดคล้องกับวัฒนธรรมและความเชื่อ งานวิจัยนี้ยังแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการในการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงจริยธรรมได้อย่างเป็นระบบ โมเดลที่ได้จากการวิจัยนี้จึงมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาผู้บริหารโรงเรียนในประเทศไทย

3. ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันอันดับสอง (Second-Order Confirmatory Factor Analysis) แสดงให้เห็นว่าโมเดลการวัดมี ความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างสมบูรณ์ ซึ่งยืนยันว่าโครงสร้างโมเดลตามสมมติฐานการวิจัยที่กำหนดไว้มีความถูกต้องและสามารถใช้เป็นตัวแทนของข้อมูลได้อย่างเหมาะสม โดยพิจารณาจากดัชนีชี้วัดความสอดคล้องต่าง ๆ ที่ผ่านเกณฑ์มาตรฐานอย่างครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นค่า χ^2 ที่ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ($p > .05$) ซึ่งบ่งชี้ว่าโมเดลที่กำหนดไว้ไม่แตกต่างจากข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จริง นอกจากนี้ ค่า χ^2/df ที่ต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐานที่ยอมรับกันโดยทั่วไป (ไม่เกิน 2 หรือ 3) รวมถึงค่า GFI, AGFI ที่สูงกว่า .90 และค่า RMSEA ที่ต่ำกว่า .05 ซึ่งเป็นไปตามแนวทางของ Hu, L. & Bentler, P. M. ที่บ่งชี้ว่าโมเดลมีความพอดีกับข้อมูลอยู่ในระดับดีมาก (Hu, L. & Bentler, P. M., 1999) นอกจากความสอดคล้องของโมเดลโดยรวมแล้ว ผลการวิจัยยังแสดงให้เห็นว่า องค์ประกอบหลักทั้ง 3 ตัว และตัวบ่งชี้ทั้ง 18 ตัว มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบ (Factor Loading) ที่เป็นบวกและมีนัยสำคัญทางสถิติทุกค่าตามที่ได้อ้างอิงถึงงานของ Farrell, A. M. & Rudd, J. M., Tacq, J. ซึ่งตอกย้ำว่าตัวแปรที่ใช้วัด (Indicators) สามารถอธิบายองค์ประกอบเชิงนามธรรม (Latent Constructs) ที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับทฤษฎี (Farrell, A. M. & Rudd, J. M., 2009); (Tacq, J., 1997)

ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานวิจัยก่อนหน้านี้ที่ศึกษาเกี่ยวกับโครงสร้างเชิงปัจจัยของตัวแปรในลักษณะเดียวกัน เช่น งานวิจัยของ Hair, J. F. et al. ที่ได้เสนอแนวทางการวิเคราะห์โมเดลสมการโครงสร้าง (SEM) และการประเมินความพอดีของโมเดล (Hair, J. F. et al., 2010) ซึ่งผลการวิจัยในครั้งนี้เป็นไปตามข้อแนะนำเหล่านั้น นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ Bollen, K. A. ที่กล่าวถึงความสำคัญของการตรวจสอบความตรงเชิงโครงสร้าง (Construct Validity) ของตัวแปรผ่านการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน ซึ่งการที่โมเดลมีความสอดคล้องกับข้อมูลอย่างมีนัยสำคัญในครั้งนี้จึงเป็นการยืนยันความตรงเชิงโครงสร้างของตัวแปรที่ใช้ในการวิจัยได้อย่างชัดเจน (Bollen, K. A., 1989)

4. แนวทางการพัฒนาความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาสำหรับผู้บริหารโรงเรียนที่นำเสนอขึ้น สะท้อนถึงการบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับการบริหารสถานศึกษาอย่างเป็นระบบและมีความครอบคลุมมิติต่าง ๆ ของความฉลาดทางจริยธรรม

มิติแรก คือ การพัฒนาองค์ประกอบความซื่อสัตย์ (Honesty) โดยการพัฒนาความซื่อสัตย์ที่เน้นการพูดความจริงและความโปร่งใสในการบริหารงานนั้น สอดคล้องกับแนวคิดของ Borba, M. ที่เสนอว่า ความซื่อสัตย์เป็นรากฐานของความฉลาดทางจริยธรรม (Borba, M., 2001) อย่างไรก็ตาม ควรเพิ่มเติมการส่งเสริมความซื่อสัตย์ต่อตนเอง (สัจจะกับตน) ตามที่ เสถียรพงษ์ วรรณปก อธิบายว่า สัจจะในพระพุทธศาสนามีทั้งสัจจะต่อตนเองและผู้อื่น การเริ่มต้นจากการมีสัจจะต่อตนเองจะนำไปสู่การมีสัจจะต่อผู้อื่นได้อย่างมั่นคง (เสถียรพงษ์ วรรณปก, 2553)

มิติที่สาม การพัฒนาองค์ประกอบความยุติธรรม (Justice) โดยแนวทางการพัฒนาความยุติธรรมที่เน้นการป้องกันอคติและการประยุกต์ใช้หลักทศพิธราชธรรมนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ที่พบว่า ทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรมสำคัญสำหรับผู้มาในการบริหารปกครองอย่างเป็นธรรม อย่างไรก็ตาม ควรเพิ่มเติมการพัฒนาความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับหลักอคติ 4 และการตระหนักรู้เท่าทันอคติของตนเอง (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2556) เนื่องจากอวิชชา (ความไม่รู้) มักเป็นรากเหง้าของอคติทั้งปวง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546)

มิติที่สี่ การพัฒนาองค์ประกอบความรับผิดชอบ (Accountability) มีแนวทางการพัฒนาความรับผิดชอบที่เน้นการยอมรับผลการกระทำและความไม่ประมาทนั้น สะท้อนถึงหลักกรรมในพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ สมภาร พรหมทา ที่อธิบายว่าหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องเตือนใจให้มนุษย์ระมัดระวังการกระทำของตน นอกจากนี้ การพัฒนาความรับผิดชอบผ่านอิทธิบาท 4 ช่วยสร้างความมุ่งมั่นและพลังในการรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย (สมภาร พรหมทา, 2548)

มิติที่ห้า การสร้างบรรยากาศและวัฒนธรรมองค์กร ทั้งนี้ การสร้างบรรยากาศและวัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อการพัฒนาจริยธรรมเป็นแนวทางที่มีความสำคัญยิ่ง เนื่องจากสภาพแวดล้อมมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและจิตสำนึกของบุคคล สอดคล้องกับงานวิจัยของ Treviño, L. K. et al. ที่พบว่า บรรยากาศทางจริยธรรมในองค์กรเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดพฤติกรรมทางจริยธรรมของสมาชิกในองค์กร การติดตั้งป้ายคำสอนและการจัดกิจกรรมทางพุทธศาสนาสามารถสร้างการรับรู้และความตระหนักในเรื่องจริยธรรมได้อย่างต่อเนื่อง (Treviño, L. K. et al., 2006)

มิติที่หก การประเมินและติดตามผล มีแนวทางการประเมินและติดตามผลที่เน้นการสร้างแบบประเมินตนเองและการให้รางวัลนั้น สะท้อนถึงแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเรื่องการพิจารณาตนเอง (อัตตานุปัสสนา) และการให้กำลังใจแก่ผู้ทำความดี การวัดและประเมินผลการพัฒนาด้านจริยธรรมเป็นความท้าทาย แต่มีความจำเป็นเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรม สอดคล้องกับข้อเสนอของ Narvaez, D. ที่เสนอว่าการวัดความฉลาดทางจริยธรรมควรประเมินทั้งความรู้ความเข้าใจ เจตคติ และพฤติกรรม (Narvaez, D., 2010)

สรุปได้ว่า แนวทางการพัฒนาความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นการบูรณาการหลักธรรมกับการพัฒนาผู้บริหารได้อย่างเป็นระบบ สอดคล้องกับบริบทสังคมไทยและวัฒนธรรมองค์กรไทย อย่างไรก็ตาม ควรให้ความสำคัญกับการสร้างแรงจูงใจภายใน (Intrinsic Motivation) มากกว่าแรงจูงใจภายนอก เพื่อให้เกิด

การเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน ตามหลักโยนิโสมนสิการในพระพุทธศาสนา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2559) รวมทั้งควรคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลและบริบทที่แตกต่างกันของแต่ละโรงเรียน การปรับใช้แนวทางเหล่านี้ ควรยืดหยุ่นและสอดคล้องกับบริบทเฉพาะของแต่ละโรงเรียน

สรุปและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาตัวบ่งชี้ความฉลาดทางจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาของผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการศึกษา พบว่า องค์ประกอบของความฉลาดทางจริยธรรม มี 5 องค์ประกอบ ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม ความรับผิดชอบ สัมมาคารวะ และความเมตตากรุณา ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรม 8 หมวด และเมื่อปรับตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิแล้วเหลือ 3 องค์ประกอบหลัก คือ ความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม และความรับผิดชอบ โดยมีแนวทางการพัฒนาที่ครอบคลุมทั้งการสร้าง ความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม และความรับผิดชอบ รวมถึงการสร้างวัฒนธรรมองค์กรและระบบประเมินผล ส่วนข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ คือ การสนับสนุนให้มีเวทีแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับความรับผิดชอบโดยใช้แนวคิด ขันติธรรม และ สมานฉันท์ และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป 1) ขยายขอบเขตตัวบ่งชี้ด้านจริยธรรม โดยการศึกษาองค์ประกอบเพิ่มเติม เช่น เมตตา กรุณา และขันติธรรม เพื่อให้ครอบคลุมคุณธรรมที่ส่งเสริมการบริหารโรงเรียนอย่างสมบูรณ์ รวมถึงการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบ่งชี้ต่าง ๆ กับผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา 2) พัฒนาเครื่องมือวัดความฉลาดทางจริยธรรม โดยการพัฒนาแบบสอบถามหรือแบบประเมินที่ใช้ในการวัดระดับความฉลาดทางจริยธรรมของผู้บริหารให้มีความเที่ยงตรงและเชื่อถือได้ หรือโดยการทดลองใช้เครื่องมือวัดกับกลุ่มตัวอย่างที่หลากหลาย 3) ประเมินผลกระทบของความฉลาดทางจริยธรรมต่อการบริหารโรงเรียน โดยการศึกษาผลกระทบของการนำหลักธรรมมาใช้ในการบริหารที่ส่งผลต่อ ประสิทธิภาพ องค์กร ความพึงพอใจของครู นักเรียน และผู้ปกครอง หรือการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งเสริมและอุปสรรคในการนำแนวทางจริยธรรมพุทธศาสนาไปใช้จริง และ 4) การศึกษาแนวทางการพัฒนาความฉลาดทางจริยธรรมในระดับบุคคล โดยการศึกษาแนวทางการฝึกฝนและเสริมสร้างคุณธรรมผ่าน การปฏิบัติสมาธิ การอบรมคุณธรรม และกิจกรรมส่งเสริมจริยธรรม หรือโดยการนำหลักศีล สมาธิ ปัญญา (ไตรสิกขา) มาประยุกต์ใช้ในการบริหารโรงเรียน

เอกสารอ้างอิง

- ทองทิพภา วิริยะพันธุ์. (2550). ทักษะผู้บริหาร. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: CP Cyberprint.
- นนทวัน นวมนิม. (2551). บุคลิกภาพ ความสามารถในการเผชิญและฟันฝ่าอุปสรรค และความฉลาดทางจริยธรรมของพนักงาน บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ .
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี. (2559). เรื่อง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 - 2564). ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 133 ตอนที่ 115 ก หน้า 8 (30 ธันวาคม 2559).
- พระครูประโชติจันทร์วิมล. (2555). การส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมนักเรียนโรงเรียนนวมินทราชูทิศหอวัง นนทบุรี อำเภอบางเกร็ง จังหวัดนนทบุรี. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2559). พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- พระมหาภูมิจัย วชิรเมธี. (2553). พุทธสันติวิธี: การบูรณาการหลักการและเครื่องมือจัดการความขัดแย้ง. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์.

- พระมหาธรรมา ธมฺมทสฺส. (2556). พุทธสันติวิธี: หลักคิดและเครื่องมือในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พูนทรัพย์ พ่วงนาคพันธ์. (2548). การศึกษาคุณลักษณะของครูโรงเรียนอุดมศึกษาวิทยาตามแนวปฏิรูปการศึกษา อำเภอดงหลวง จังหวัดพิจิตร. ใน วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ภาณุวัฒน์ ภัคดีวงศ์ และรัชิต สุทธิพงษ์. (2560). สถานการณ์คุณธรรมของสังคมไทยในภาคเหนือตอนล่าง 2559 - 2560. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) ร่วมกับสาขาพัฒนาศึกษา ภาควิชาการบริหาร และพัฒนาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร และวิทยาลัยการศึกษา มหาวิทยาลัยพะเยา.
- วิลาวรรณ รพีพิศล. (2549). การบริหารทรัพยากรมนุษย์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิจิตรทัศนกิจ .
- ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) และศูนย์สำรวจความคิดเห็น “นิด้าโพล” สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า). (2559). โครงการสำรวจสถานการณ์คุณธรรมของสังคมไทยภาคกลาง. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน).
- สมภาร พรหมทา. (2548). พุทธปรัชญา: มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิตรา บุญยรัตพันธุ์. (2557). ธรรมาภิบาลกับการบริหารงานภาครัฐแนวใหม่. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า.
- สุทธิธัช คนกาญจน์. (2547). การพัฒนาตัวบ่งชี้คุณภาพของสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ. ใน ดุษฎีนิพนธ์ศึกษาศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการทดสอบและวัดผลการศึกษา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์. (2544). ภาวะผู้นำ: ทฤษฎีและปฏิบัติ. เชียงราย: สถาบันราชภัฏเชียงราย.
- เสถียรพงษ์ วรรณปก. (2553). คำบรรยายพุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- อารีย์ เชื้อเมืองพาน. (2551). วิธีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง: ทางรอดพ้นกับดักทางเศรษฐกิจและสังคม. วารสาร แม่โจ้ปริทัศน์, 9(6), 9-11.
- Bollen, K. A. (1989). Structural Equations with Latent Variables. New York: John Wiley & Sons.
- Borba, M. (2001). Building Moral Intelligence: The Seven Essential Virtues that Teach Kids to Do the Right Thing. San Francisco, California: Jossey-Bass.
- Cronbach, L. J. (1984). Essential of Psychology and Education. New York: McGraw Hill.
- Farrell, A. M. & Rudd, J. M. (2009). The Role of Research in Enhancing Managerial Performance. Journal of Business Research, 62(1), 1-10.
- Gilligan, C. (1982). In a different voice: Psychological theory and women's development. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Hair, J. F. et al. (2010). Multivariate Data Analysis. (7th ed.). Pearson Prentice Hall: Upper Saddle River, NJ.
- Hart, D. & Carlo, G. (2005). Moral development in adolescence. Journal of Research on Adolescence, 15(3), 223-233.
- Hu, L. & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal, 6(1), 1-55.
- Kant, I. (1996). Groundwork of the Metaphysics of Morals. Cambridge UK: Cambridge University Press.
- Kohlberg, L. (1984). The Psychology of Moral Development. New York: Harper & Row.

- Lindeman, R. H. et al. (1980). Introduction to bivariate and multivariate analysis. Glenview, Illinois: Scott, Foresman and Company.
- Narvaez, D. (2010). Moral complexity: The fatal attraction of truthiness and the importance of mature moral functioning. *Perspectives on Psychological Science*, 5(2), 163-181.
- Noddings, N. (2003). *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. (2nd ed.). Berkeley, California: University of California Press.
- Rawls, J. (1999). *A theory of justice*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Siphai, S. (2015). Influences of moral, emotional and adversity quotient on good citizenship of Rajabhat University's students in the Northeast of Thailand. *Educational Research and Reviews*, 10(17), 2413-2421.
- Tacq, J. (1997). *Multivariate analysis techniques in social science research: From problem to analysis*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc.
- Tanner, C. & Christen, M. (2014). Moral intelligence-A framework for understanding moral competences. In C. van Schaik & A. van Schaik (Eds.), *Empirically informed ethics: Morality between facts and norms* (pp. 209-228). New York: Springer.
- Treviño, L. K. et al. (2006). Behavioral ethics in organizations: A review. *Journal of Management*, 32(6), 951-990.